

ΠΕΙΡΑΤΕΣ ΚΑΙ ΑΣΚΗΤΕΣ: ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΠΕΙΡΑΤΕΙΑΣ
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ
ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΕΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ

Στη μνήμη του Δ. Σοφιανού

Ελάχιστες ελληνικές πηγές μνημονεύουν περιστατικά πειρατείας πριν την κατάλυση της βυζαντινής κυριαρχίας. Όσο για τις δυτικές πηγές, όταν αναφέρονται σε πειρατικές επιδρομές, περιορίζονται σε περιοχές του ελληνικού χώρου που βρίσκονταν κάτω από δυτική κυριαρχία.¹ Εξαιρέση αποτελούν τα μοναστικά έγγραφα, οι διμερείς εμπορικές συνθήκες ανάμεσα στο Βυζάντιο και τις ιταλικές ναυτικές δημοκρατίες και οι Βίοι αγίων της ύστερης βυζαντινής εποχής, όπου οι αναφορές σε περιστατικά πειρατείας συνθέτουν το πρώτο σε συχνότητα ιστορικό γεγονός του 14ου αιώνα.

Η πειρατεία, που εμφανίστηκε αρχικά ως απόρροια της παρακμής της ναυτικής δύναμης του Βυζαντίου από το β' μισό του 11ου αιώνα και εξής, είχε μετατραπεί έναν αιώνα αργότερα σε ενδημικό φαινόμενο των θαλασσών της ανατολικής Μεσογείου.² Στο διάστημα από το 12ο μέχρι και το 16ο αιώνα, ανεξάρτητοι πειρατές που δρουν ατομικά, αλλά και επώνυμοι κουρσάροι που ανα-

1. Πρβλ. Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας στους πρώτους χρόνους της Τουρκοκρατίας 1390-1538*, Αθήνα 1998, σ. 47. Για την πειρατεία στη Μεσόγειο βλ. επίσης Hélène Ahrweiler, «Course et piraterie dans la Méditerranée orientale aux IVème-XVème siècles», στο: M. Mollat (ed.), *Course et piraterie: Études présentées à la Commission Internationale d'Histoire Maritime à l'occasion de son XVème Colloque International pendant le XIVe Congrès International des Sciences Historiques (San Francisco, août 1975)*, vol. 1, Paris 1975, σ. 7-29. P. Charanis, «Piracy in the Aegean during the Reign of Michael VIII Palaeologus», στο: *Social, Economic and Political Life in the Byzantine Empire*, Variorum Reprints, ch. XII, London 1973, σ. 127-136. Irene Birute Katele, *Captains and Corsairs. Venice and Piracy (1261-1381)*, διδακτορική διατριβή, Illinois 1986. Elizabeth Zachariadou, *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Venice 1983. Της ίδιας, «Holy War in the Aegean during the Fourteenth Century», στο: B. Arbel, B. Hamilton, D. Jacoby (eds.), *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, London 1989, σ. 212-225. Της ίδιας, *Ιστορία και θρύλοι των παλαιών σουλτάνων (1300-1400)*, Αθήνα 1999. Χάρις Καλλιγιά – Α. Μάλλιαρης (επιμ.), *Πειρατές και κουρσάροι. Μονεμβασιώτικος Όμιλος. Ι' Συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης. 20-22 Ιουλίου 1997*, Αθήνα 2003.

2. M. Balard, *La Roumanie génoise (XIIe-début du XVè siècle)*, τ. II, Rome 1978, σ. 587.

λαμβάνουν δράση, εξουσιοδοτημένοι από πολιτικές δυνάμεις της εποχής,³ εμπλέκονται σε πειρατικές δραστηριότητες υποκινούμενοι από ποικίλα κίνητρα, ατομικά ή συλλογικά, όπως το κέρδος, τη θρησκευτική πίστη, τον εμπορικό και πολιτικό ανταγωνισμό, την επίδειξη δύναμης, ή ακόμη την αύξηση της σφαιρικής επιρροής κάποιας δύναμης και επικράτησής της στη θάλασσα. Κοινό κίνητρο όλων ήταν βέβαια η λεηλασία και το άμεσο κέρδος που απέρρεε από αυτήν, ενώ αναμφίβολα το πιο επικερδές εμπορεύσιμο αγαθό για τους πειρατές ήταν ο άνθρωπος.⁴ Θύματα της πειρατείας ήταν τόσο οι θαλάσσιοι ταξιδιώτες και έμποροι, όσο και οι κάτοικοι των παραλίων και των νησιών. Από πλευράς εθνικότητας όμως, τα κύρια θύματα της πειρατείας στην ανατολική Μεσόγειο ήταν αναμφισβήτητα οι ελληνικοί πληθυσμοί.⁵

Από το τελευταίο τέταρτο του 12ου αιώνα και στο εξής κυρίαρχοι στις ελληνικές θάλασσες είναι πειρατές από τη Δύση, κατά κύριο λόγο Ιταλοί.⁶ Στη διάρκεια του 13ου και 14ου αιώνα, που συμπίπτουν με τη χρυσή εποχή της πειρατείας στη Μεσόγειο,⁷ η διαρκώς αυξανόμενη επικινδυνότητα των συνθηκών ναυσιπλοΐας επέφερε μία νέα εξέλιξη: ελάχιστοι έμποροι ταξίδευαν πλέον άοπλοι, γεγονός που προκάλεσε άμβλυνση στη διάκριση μεταξύ ειρηνικού εμπόρου και πειρατή.⁸ Στο σκηνικό της Μεσογείου αναδύεται αυτήν την περίοδο ένας νέος τύπος εμπόρου, ο «πειρατής-έμπορος», ο οποίος διέθετε τα απαραίτητα για κάθε πειρατική δραστηριότητα πλοία, ήταν καλά εξοπλισμένος με τα πιο πολυσύχναστα θαλάσσια εμπορικά περάσματα και είχε πρόσβαση στις αγορές για τη διάθεση των λαφύρων.⁹ Αυτός ο νέος τύπος εμπόρου στόχευε στο γρήγορο πλουτισμό και αποδεχόταν τους κινδύνους ενός τέτοιου εγχειρήματος.¹⁰ Εμπόριο και πειρατεία συμπλέκονται στο εξής και αποτελούν μέρος του όλου οικονομικού συστήματος στη Μεσόγειο, ενώ η διάκριση εμπόρου-πειρατή από τη μία και πολεμιστή-κουρσάρου από την άλλη γίνεται ασαφής και δυσδιάκριτη.¹¹

Στο νευραλγικό χώρο της Μεσογείου το φαινόμενο της πειρατείας είχε

3. Βλ. J.H. Pryor, *Geography, Technology, and War. Studies in the Maritime History of the Mediterranean 649-1571*, Cambridge 1992, σ. 153.

4. Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας*, σ. 390.

5. *Ο.π.*, σ. 389.

6. Ahrweiler, «Course et piraterie», σ. 16-17.

7. Balard, *La Romanie génoise*, σ. 587.

8. Pryor, *Geography, Technology, and War*, σ. 154.

9. Ahrweiler, «Course et piraterie», σ. 14.

10. Birute Katele, *Captains and Corsairs*, σ. 12. Ahrweiler, «Course et piraterie», σ. 14-22.

11. Pryor, *Geography, Technology, and War*, σ. 154.

συχνά και πολιτικές προεκτάσεις, καθώς εξυπηρετούσε τις εκάστοτε πολιτικές δυνάμεις με τα αντικρουόμενα εθνικά και οικονομικά τους συμφέροντα. Στην περίπτωση αυτή κουρσάροι μισθώνονταν από την καθεμία δύναμη χωριστά, με στόχο να πλήξουν τα συμφέροντα των αντιπάλων της. Ιδιαίτερα στη διάρκεια του 12ου και 13ου αιώνα η πειρατική δραστηριότητα είναι στενά συνδεδεμένη με την πολιτική και συνήθως συνοδεύει τις επίσημες πολεμικές επιχειρήσεις.¹² Από τις πρώτες δεκαετίες του 13ου αιώνα η εξαιρετικά δαπανηρή συντήρηση μόνιμου στόλου από τις πολιτικές δυνάμεις της ανατολικής Μεσογείου συνέβαλε στην υιοθέτηση της νέας αυτής τακτικής, δηλαδή της εκμίσθωσης στόλων ανεξάρτητων πειρατών σε περιπτώσεις ανάγκης.¹³ Στην κατηγορία αυτή, και μέσα στο πλαίσιο του βυζαντινο-ανδεγαβικού συναγωνισμού για επικράτηση στα αλβανικά παράλια στο β' μισό του 13ου αιώνα, συγκαταλέγονται και κουρσάροι που έδρασαν για λογαριασμό του βυζαντινού αυτοκράτορα Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου (1261-1282), με στόχο τη λεηλασία των κτήσεων του πολιτικού του αντιπάλου Καρόλου Α' του Ανδεγαβού (1266-1285) στην Κέρκυρα και την Αλβανία.¹⁴ Όμοια, το Αιγαίο πέλαγος, χωρισμένο καθώς ήταν κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου σε δύο σφαίρες επιρροής (τη βυζαντινή στο βορειοανατολικό του τμήμα και τη λατινική στο νοτιοδυτικό), γινόταν συχνά το κέντρο μιας μόνιμης αντιπαράθεσης, σύρραξης και πειρατικής δραστηριότητας εκατέρωθεν. Βενετικό έγγραφο του 1278 που τιτλοφορείται *Judicium Venetorum in causis piraticis contra Graecos decisiones* μας γνωστοποιεί ότι Λατίνοι κουρσάροι εξουσιοδοτημένοι από το Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο με συνεχείς επιθέσεις προκάλεσαν στο διάστημα 1269-1277 εκτενείς ζημιές σε βενετικά εμπορικά πλοία στο θαλάσσιο εμπορικό δρόμο που ένωνε το λιμάνι της Μάκρης στη Μικρά Ασία με την Εύβοια.¹⁵ Οι Μονεμβασιώτες έδρασαν επίσης ως πειρατές για λογαριασμό του βυζαντινού αυτοκράτορα στη διάρκεια του β' μισού του 13ου αιώνα και μέχρι το 1325. Γνωστοί στα έγγραφα ως *homines domini Imperatoris*, οι Μονεμβασιώτες με ορμητήριο την πόλη τους ενίσχυαν τον αυτοκρατορικό στόλο στις επιθέσεις του κατά των

12. Birute Katele, *Captains and Corsairs*, σ. 19 και σημ. 56.

13. Ευτυχία Η. Παπαδοπούλου, «Πειρατές και κουρσάροι στο Αιγαίο τον 13ο αιώνα», *Δίπτυχα* 6 (1994-1995), σ. 89.

14. Βλ. σχετικά Μαρία Ντούρου-Ηλιοπούλου, «Η πειρατεία στις ανδεγαβικές κτήσεις της Ρωμανίας το δεύτερο μισό του 13ου αι.», στο: Καλλιγά, Μάλλιαρης (επιμ.), *Πειρατές και κουρσάροι*, σ. 56-65, και κυρίως σ. 60.

15. G. Morgan, «The Venetian Claims Commission of 1278», *Byzantinische Zeitschrift* 69 (1976), σ. 411-438· Zachariadou, *Trade and Crusade*, σ. 3· Παπαδοπούλου, «Πειρατές και κουρσάροι», σ. 97-98. Charanis, «Piracy in the Aegean», σ. 133.

βενετικών πλοίων στο νοτιοδυτικό Αιγαίο και ανταμείβονταν για τη συνεισφορά τους με πλούσια λεία από τα βενετικά εμπορεύματα.¹⁶

Τις διαστάσεις που είχε λάβει το φαινόμενο της πειρατείας στο Βυζάντιο του β' μισού του 13ου αιώνα αποκαλύπτει η αυτοβιογραφία του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου (1261-1282), του οποίου φιλοδοξία και καύχημα ήταν η καταστολή της στο Αιγαίο. Ο αυτοκράτορας διατείνεται στο κείμενο αυτό ότι απάλλαξε το Αιγαίο από τη μάστιγα των πειρατών, έγινε κύριος των πλοίων τους, κυριεύσε τα νησιά που αποτελούσαν τα ορμητήριά τους και κατέστησε τη θάλασσα ασφαλή για το εμπόριο.¹⁷ Κάτι τέτοιο θα ήταν εφικτό μόνο χάρη στην ύπαρξη ισχυρού στόλου που θα επέβαλλε εκ νέου τη θαλασσοκρατία του Βυζαντίου στο Αιγαίο. Πράγματι, η ύπαρξη νεότευκτου στόλου, ύψιστη προτεραιότητα του Μιχαήλ Η', μαρτυρείται αμέσως μετά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης το 1261 σύμφωνα και με τους δύο ιστορικούς της εποχής, Γεώργιο Παχυμέρη και Νικηφόρο Γρηγορά.¹⁸ Το μέγεθος της σπουδαιότητας αυτού του στόλου διαφαίνεται και από το γεγονός ότι ο κύριος αντίπαλος του Βυζαντίου στη Δύση Κάρολος ο Ανδεγαβός έπαιρνε προφυλάξεις για μία επικείμενη ναυτική επίθεση του Μιχαήλ Η' μεγάλης κλίμακας, που θα εκτεινόταν μέχρι το Πρίντιζι.¹⁹ Ωστόσο, παρά τους ισχυρισμούς του Μιχαήλ Η' στην αυτοβιογραφία του και παρόλο που για μικρό χρονικό διάστημα και για τελευταία φορά επί της βασιλείας του το Αιγαίο μετατράπηκε σε βυζαντινή θάλασσα, η εξάλειψη της πειρατείας ήταν αδύνατη. Κάθε προσπάθεια του βυζαντινού αυτοκράτορα να πατάξει αποφασιστικά την πειρατεία ακυρωνόταν για δύο λόγους: αρχικά, επειδή είχε στηριξει την ενδυνάμωση του βυζαντινού στόλου και τον έλεγχο των θαλάσσιων δρόμων του Αιγαίου στη συνεργασία του με πειρατικούς στολίσκους διαφορετικών εθνικοτήτων, οι οποίοι αναλάμβαναν δράση με μοναδικό κίνητρο το κέρδος,²⁰ και στη συνέχεια επειδή είχε εμπιστευθεί ακόμη και την αρχηγία του βυζαντινού στόλου (μετά τον Αλέξιο Φιλανθρωπη-

16. Χάρις Καλλιγά, «Μονεμβασία (7ος-15ος αιώνας)», στο: Αγγελική Ε. Λαΐου (επιμ.), *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου από τον 7ο έως τον 15ο αιώνα*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2006, σ. 714.

17. Για το σχετικό απόσπασμα της αυτοβιογραφίας του Μιχαήλ Η', βλ. Charanis, «Piracy in the Aegean», σ. 135, σημ. 5. Για την έκδοση της αυτοβιογραφίας, βλ. H. Grégoire, «Imperatoris Michaelis Palaeologi de vita sua», *Byzantion* 29/30 (1959-1960), σ. 458-459. Πρβλ. Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles*, Paris 1966, σ. 369-370.

18. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, σ. 360.

19. D. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West 1257-1282*, Cambridge, Massachusetts 1959, σ. 256 και 280.

20. Charanis, «Piracy in the Aegean», σ. 136.

νό) στο λομβαρδικής καταγωγής Λικάριο, Λατίνο αμφίβολου νομιμοφροσύνης.²¹

Από τις αρχές του 14ου αιώνα το πρόσωπο της πειρατείας στο Αιγαίο αλλάζει. Ο 14ος αιώνας είναι ο αιώνας της ραγδαίας τουρκικής επέκτασης που εμπνέεται από την ιδεολογία του «Ιερού πολέμου» (*jihād*).²² Οι πιο επικίνδυνοι πειρατές για τους βυζαντινούς πληθυσμούς αυτήν την περίοδο είναι οι Τούρκοι των παραλιακών εμιράτων της Μικράς Ασίας.²³ Η παρουσία τους στο Αιγαίο είχε τρομακτικές δημογραφικές συνέπειες, αφού οι συνεχείς επιδρομές τους επέφεραν παντελή ερήμωση των νησιών και των παράκτιων περιοχών. Η έξαρση του φαινομένου της πειρατείας που παρατηρείται στις ελληνικές θάλασσες, οφείλεται στην ταυτόχρονη δράση Τούρκων αλλά και χριστιανών πειρατών από τη Δύση, όπως Σικελών, Καταλανών, Γενουατών, Ιταλών, Γάλλων, Ιπποτών της Ρόδου.²⁴ Άμεση συνέπεια αυτού του γεγονότος ήταν η μετατροπή του Αιγαίου και της ανατολικής Μεσογείου σε «αδιαφέντευτη θάλασσα», αφού καμία από τις δυνάμεις που δέσποζαν στο θαλάσσιο αυτό χώρο αυτήν την περίοδο, δεν ήταν σε θέση να διασφαλίσει την απρόσκοπτη διακίνηση ανθρώπων και εμπορευμάτων.²⁵

Γύρω στα 1302/1303, τα νεοσύστατα τουρκικά εμιράτα της Μικράς Ασίας, αμέσως μετά την ολοκλήρωση της κατάκτησης των νότιων και δυτικών μικρασιατικών παραλίων, επιδόθηκαν στη δημιουργία μικρών στόλων, χάρη στους οποίους άρχισαν να λεηλατούν συστηματικά τα νησιά του Αιγαίου και τα ελληνικά παράλια.²⁶ Κορυφαίας σημασίας για την ανάδειξη των Τούρκων των παραλιακών εμιράτων σε πανίσχυρους πειρατές είναι το γεγονός της μίσθωσης από μέρος τους των έμπειρων βυζαντινών πληρωμάτων που βρέθηκαν χωρίς δουλειά μετά την κατάργηση του βυζαντινού στόλου από τον Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο.²⁷ Πολύ σύντομα οι Τούρκοι κατάφεραν να επεκταθούν θεαματικά και να σταθεροποιήσουν τις θέσεις τους σε βάρος του Βυζαντίου, επικαλούμενοι, ωστόσο, για τις πειρατικές τους επιδρομές θρησκευτικούς λόγους²⁸

21. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, σ. 369 και σημ. 9.

22. Zachariadou, *Trade and Crusade*, σ. XXXIV. Της ίδιας, «Holy War in the Aegean», σ. 212-

225. Για τη *jihād* βλ. R. Peters, «*jihād*», *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*, ed. J.L. Esposito, vol. 2, New York 1995, σ. 369-373.

23. Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας*, σ. 44.

24. Ό.π., σ. 43.

25. Pryor, *Geography, Technology, and War*, σ. 168. Ahrweiler, «Course et piraterie», σ. 9-10 και 20-22.

26. Βλ. σχετικά Zachariadou, *Trade and Crusade*, σ. 6. Της ίδιας, «Holy War in the Aegean», σ. 214.

27. N. Oikonomides, *Hommes d'affaires grecs et latins à Constantinople (XIIIe-XVe siècles)*, Montréal 1979, σ. 86-87. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, σ. 378.

28. Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας*, σ. 21.

και μεταφέροντας την ιδεολογία του Ιερού πολέμου στη θάλασσα. Τα τουρκοκικά παραλιακά εμιράτα που επιβλήθηκαν στην περιοχή του Αιγαίου ήταν το Καρασί με κέντρο την Πέργαμο, το Σαρουχάν στην περιοχή της Μαγνησίας και το Μεντεσέ στην περιοχή της Μιλήτου. Στη δεκαετία του 1330 τα νησιά του Αιγαίου και οι παράκτιες περιοχές έγιναν φόρου υποτελείς σε αυτούς τους εμίρηδες.²⁹

Στο διάστημα 1330-1348 αναδεικνύεται ως ισχυρότερο όλων το εμιράτο του Αϊδινίου με επικεφαλής τον Ουμούρ³⁰ που έγινε κύριος αξιόλογου στόλου και με ορμητήριο τη Σμύρνη³¹ έπληττε ασταμάτητα με επιδρομές τα νησιά και τα παράλια του Αιγαίου, αποσυρόμενος κάθε φορά με λάφυρα και σκλάβους.³² Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ιωάννη Καντακουζηνού, γύρω στα 1341 οι Τούρκοι είχαν αιχμαλωτίσει σχεδόν το σύνολο του πληθυσμού στα νησιά του Αιγαίου.³³ Στη Θράκη οι επιδρομές οφείλονταν κυρίως στο εμιράτο του Καρασί, που επίσης διέθετε σημαντική ναυτική δύναμη και χρησιμοποιούσε ως ορμητήριο για τις επιδρομές του το λιμάνι του Αδραμυττίου.³⁴ Στα 1346 ο γνωστός λόγιος Δημήτριος Κυδώνης αναφέρει σε επιστολή του ότι στη διάρκεια ταξιδιού του από τη Θεσσαλονίκη σε κάποια πόλη της Θράκης οι πειρατές που συνάντησε ήταν περισσότεροι και από τα κύματα.³⁵

Οι εξασκημένοι στην πειρατεία Τούρκοι των παραλιακών εμιράτων της Μικράς Ασίας αποτέλεσαν τη βάση για την τελική επικράτηση των Οθωμανών Τούρκων στις ελληνικές θάλασσες,³⁶ οι οποίοι ξεκινώντας από το εμιράτο του Οσμάν στην περιοχή της Βιθυνίας επικράτησαν καθυποτάσσοντας όλα τα άλλα.³⁷ Η πειρατεία «ήταν ένας τρόπος προβολής και αύξησης της σφαιράς επιρροής των Οθωμανών».³⁸ Ειδικότερα, η προσάρτηση από μέρους τους του εμιράτου του Καρασί, το οποίο περιλάμβανε την περιοχή της Περγάμου, του Αδραμυττίου και της αρχαίας Τροίας, τους έδωσε διέξοδο στο Αιγαίο και τη

29. Zachariadou, «Holy War in the Aegean», σ. 213-214.

30. Νικηφόρος Γρηγοράς, *Ρωμαϊκή ιστορία*, ed. L. Shopen, vol. II, Bonnæ 1830, σ. 597. Pryor, *Geography, Technology, and War*, σ. 167.

31. Βλ. σχετικά P. Lemerle, *L'émirat d'Aydin. Byzance et Occident*, Paris 1957.

32. Ζαχαριάδου, *Ιστορία και θρύλοι*, σ. 40. Pryor, *Geography, Technology, and War*, σ. 168.

33. Ιωάννης Καντακουζηνός, *Ιστορία*, ed. L. Schopen, vol. I, Bonnæ 1828, σ. 537. Zachariadou, *Trade and Crusade*, σ. 41-41.

34. Ζαχαριάδου, *Ιστορία και θρύλοι*, σ. 94. Pryor, *Geography, Technology, and War*, σ. 168.

35. Démétrius Cydonès, *Correspondance*, ed. R-J. Loenertz, Βατικανό 1956, I, αρ. 43, σ. 77.17-21.

36. Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας*, σ. 11.

37. Ζαχαριάδου, *Ιστορία και θρύλοι*, σ. 31.

38. Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας*, σ. 11.

δυνατότητα να πραγματοποιούν ναυτικές επιδρομές κυρίως στη Θράκη.³⁹ Στα τέλη του 14ου αιώνα οι Οθωμανοί κληρονόμησαν τα εδάφη και τους υποτελείς των εμίρηδων και συνέχισαν τις επιδρομές μέχρι το 1570, όταν έγιναν κυρίαρχοι του Αιγαίου.⁴⁰

Σύμφωνα με τους ιστορικούς της εποχής Γεώργιο Παχυμέρη και Νικηφόρο Γρηγορά, βασικό αίτιο για την ανάπτυξη της πειρατείας κάθε είδους και την καταστροφική λεηλασία των νησιών του Αιγαίου και των βυζαντινών ακτών που δεν διέθεταν πλέον καμία ναυτική προστασία, υπήρξε η διάλυση του βυζαντινού στόλου από τον Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο (1281-1328) μετά το 1284.⁴¹ Κάθε μεταγενέστερη προσπάθεια του αυτοκράτορα αυτού να ανασυστήσει μέρος του στόλου και να αντιμετωπίσει την κατάσταση αποδείχθηκε ανεπιτυχής.⁴² Τα πειρατικά πλοία των Τούρκων ανενόχλητα πια διέσχιζαν τα στενά του Ελλησπόντου, παρεμπόδιζαν την κυκλοφορία των πλοίων στην Προποντίδα, έκαναν επιθέσεις στα θρακικά παράλια και έφθαναν μέχρι και τα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης.⁴³

Δώδεκα αγιολογικά κείμενα της Παλαιολογείας εποχής, που εντάσσονται χρονολογικά στο 14ο αιώνα περιγράφουν με ιδιαίτερη ένταση το γεγονός των πειρατικών επιδρομών που συντάραξε τη ζωή των μοναχών, διαφωτίζοντας μία από τις πτυχές του πολύπλοκου φαινομένου της πειρατείας.⁴⁴ Σε αυτά τα

39. Zachariadou, *Trade and Crusade*, σ. 64.

40. Zachariadou, «Holy War in the Aegean», σ. 215. Pryor, *Geography, Technology, and War*, σ. 173.

41. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, σ. 376-377.

42. Ό.π., σ. 379.

43. Ό.π., σ. 376-379.

44. *Βίος Αθανασίου Α΄ πατριάρχη (ca. 1235-ca. 1315)*: πληροφορίες παρέχει ο *Βίος* του που συνέταξε ο δεύτερος βιογράφος του, ο Ιωσήφ Καλόθετος, και δημοσιεύτηκε αρχικά στα *Θρακικά* 13 (1940), σ. 59-107 και σε νεώτερη έκδοση από το Δ. Τσάμη, *Ιωσήφ Καλόθετου συγγράμματα*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 453-502.

Βίος Γερμανού Μαρούλη (ca. 1252-1336): για την έκδοση του *Βίου* του βλ. P. Ioannou, «La Vie de St.-Germain l'Hagiorite par son contemporain le patriarche Philothée de Constantinople», *Analecta Bollandiana* 70 (1952), σ. 35-115 και για τη νεότερη έκδοση του βίου του βλ. Δ.Γ. Τσάμης, *Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως του Κοκκίνου αγιολογικά έργα. Α΄ Θεσσαλονικείς άγιοι*, Κέντρον Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 97-158.

Βίος Γρηγορίου Σινάιτη (ca. 1255/1256-ca. 1337): ed. M.I. Pomjalovski, *Zitje iže vo sojatyh otca našego Grigorija Sinaite*, Αγία Πετρούπολη 1894, σ. 1-46.

Βίος Σάββα του Βατοπεδινού (†1349): έκδ. Τσάμης, *Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως του Κοκκίνου αγιολογικά έργα*, σ. 159-325.

Βίος Ισιδώρου Α΄ Βουχειρά, πατριάρχη (†1350), έκδ. Τσάμης, *Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως του Κοκκίνου αγιολογικά έργα*, σ. 327-423.

αγιολογικά κείμενα πειρατικές επιδρομές εντοπίζονται στην Προποντίδα, τον Ελλήσποντο, την περιοχή του Αιγαίου με τα νησιά του και κυρίως στην περιοχή του Αγίου Όρους. Στο επίκεντρο βρίσκεται η χερσόνησος του Άθω, το πνευματικό και πολιτιστικό κέντρο του ορθόδοξου κόσμου το 14ο αιώνα, ύστερα από την παρακμή, στην οποία είχαν περιέλθει οι μοναστικές κοινότητες της Βιθυνίας και Μικράς Ασίας. Τα πλούσια μοναστήρια του Άθω γίνονται ο κύριος στόχος, απογυμνώνονται από κειμήλια και ανθρώπινο δυναμικό και συχνά καταστρέφονται από τις πειρατικές επιθέσεις. Θόρυβος, ταραχή και σύγχυση εισβάλλουν αιφνίδια στη ζωή των μοναχών διαταράσσοντας την ησυχία, κύριο στόχο της άσκησής τους, σκορπίζοντας παντού ανασφάλεια και αβεβαιότητα. Οι πειρατές χαρακτηρίζονται μέσα στους *Βίους* αγίων ως «άθεο και βαρβαρικό έθνος των Αγαρηγών», «Ισμαηλίτες», «δυσσεβείς Αγαρηνοί», «σιήνος Αγαρηγών», «θαλάσσιοι πειρατές», «Ουνικό έθνος», «Τούρκοι», «Αχαιμενίδες». Οι τουρκικές αυτές πειρατικές επιδρομές στη διάρκεια του 14ου αιώνα προκαλούν κύματα μαζικής φυγής που παίρνει διαστάσεις αληθινής εξόδου. Τις επιθέσεις του α' μισού του 14ου αιώνα πραγματοποιούν Τούρκοι κουρσάροι των παραλιακών εμιράτων της Μικράς Ασίας και κυρίως του εμιράτου του Αϊδινίου.⁴⁵ Τα μικρότερα μοναστήρια με την ανεπαρκή οχύρωση είναι ο πρώτος στόχος των πειρατών. Οι μοναχοί τους σκοτώνονται ή αιχμαλωτίζονται για να διοχετευθούν στο χώρο του πολύ επικερδούς δουλεμπορίου.

Το πρωιμότερο περιστατικό μαρτυρείται στα 1309 στο *Βίο* του πατριάρχη

Βίος Γρηγορίου Παλαμά, αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης (ca. 1294-1359): έκδ. Τσάμης, Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως του Κοκκίνου αγιολογικά έργα, σ. 425-591

Βίος Μάξιμου του Κausοκαλύβη (ca. 1270 ή 1285-ca. 1365 ή 1380): έκδ. Fr. Halkin, «Deux vies de S. Maxime le Kausokalybe, ermite au mont Athos (XIVe s.). I. Vie de S. Maxime par S. Niphon», *Analecta Bollandiana* 54 (1936), σ. 42-65.

Βίος Ανθιμου μητροπολίτη Αθηνών, έπειτα Κρήτης, ομολογητή (ca. 1325-ca. 1371): έκδ. Κ.Ι. Δουβουνιώτης, «Ο Αθηνών Άνθιμος και πρόεδρος Κρήτης ο ομολογητής», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 9 (1932), σ. 56-79.

Βίος Ρωμύλου μοναχού (ca. 1320-ca. 1382): ed. F. Halkin, «Un ermite des Balkans au XIVe siècle. La vie grecque inédite de saint Romylos», *Byzantion* 31 (1961), σ. 114-145.

Βίος Αθανασίου ιδρυτή μονής του Σωτήρα Μετεώρων (ca. 1302-ca. 1380): έκδ. Δ.Ζ. Σοφριανού, *Ο όσιος Αθανάσιος ο Μετεωρίτης. Βίος, Ακολουθία, Συναξάρια. Προλεγόμενα-Μετάφραση του Βίου-Κριτική έκδοση κειμένων*, έκδ. Ι. Μονής Μεγάλου Μετεώρου (Μεταμορφώσεως), Μετέωρα 1990.

Βίος Διονυσίου ιδρυτή μονής Διονυσίου (1316-1388): Β. Λαούρδας, «Μητροφάνους, Βίος του Οσίου Διονυσίου του Αθωνίτου», *Αρχείον Πόντου* 21 (1956), σ. 45-68.

Βίος Νίφωνα μοναχού Αθωνίτη (ca. 1315-ca. 1411): ed. F. Halkin, «La vie de Saint Niphon ermite au mont Athos (XIVe s.)», *Analecta Bollandiana* 58 (1940), σ. 12-27.

45. Pryor, *Geography, Technology, and War*, σ. 167.

Αθανασίου Α' (ca. 1235-ca. 1315) και εντοπίζεται στην Προποντίδα. Με το τέλος της δεύτερης πατριαρχίας του (1303-1309) και κατά τη διάρκεια της διά θαλάσσης μετάβασής του στο μοναστήρι του στην περιοχή του Ξηρολόφου,⁴⁶ ο Αθανάσιος δέχθηκε επίθεση από τουρκικά πειρατικά πλοία στα παραλιακά μέρη των Ύψωμαθίων στα νοτιοδυτικά της Κωνσταντινούπολης και μετά βίας διέφυγε τον κίνδυνο.⁴⁷

Σε ένα σύνολο πολυάριθμων πειρατικών επιθέσεων στη διάρκεια του 14ου αιώνα στο Άγιο Όρος, δύο από αυτές υπήρξαν μεγάλης κλίμακας και εξαιρετικά επικίνδυνες για τα αθωνικά μοναστήρια, τα οποία απειλήθηκαν πολύ σοβαρά: η πρώτη από αυτές χρονολογείται στο β' τέταρτο του 14ου αιώνα, πιθανότατα στα 1325-1328,⁴⁸ που ήταν και η χρισμιότερη περίοδος για τον Άθω. Πολλοί ασκητές που ζούσαν έξω από τα μεγάλα οχυρωμένα μοναστήρια, πιάστηκαν αιχμάλωτοι, ενώ όσοι διέφυγαν αναγκάστηκαν είτε να καταφύγουν για ασφάλεια εντός των μεγάλων μοναστηριών είτε να εγκαταλείψουν ολόκληρα τον Άθω για τις πλησιέστερες μεγάλες πόλεις. Έτσι, ο όσιος Γερμανός Μαρούλης (1252-1336) που ζούσε σε ένα ερημητήριο εξασφαλίζοντας τα προς το ζην ως καλλιγράφος, το εγκατέλειψε για το οχυρωμένο μοναστήρι της Λαύρας,⁴⁹ ενώ ο Γρηγόριος Παλαμάς (ca. 1294-1359) εγκατέλειψε τη Σκήτη της Γλωσσίας στη βορειοδυτική πλαγιά του Άθω και κατέφυγε στη Θεσσαλονίκη με άλλους ένδεκα συνασκητές του.⁵⁰ Ο Γρηγόριος Σιναΐτης (ca. 1255/1256-ca. 1337) μαζί με τους υποτακτικούς του, ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγονταν και ο μελλοντικός βιογράφος του και πατριάρχης Κάλλιστος Α' και ο μετέπειτα πατριάρχης Ισίδωρος, εγκατέλειψαν τη Σκήτη Μαγουλά απέναντι από τη μονή Φιλοθέου για τα Ιεροσόλυμα και το Σινά, αλλά, με ενδιάμεσους σταθμούς τη Χίο και τη Μυτιλήνη, σταμάτησαν στην Κωνσταντινούπολη λόγω της δριμύτητας του χειμώνα.⁵¹

Με ορμητήρια τη Χαλκιδική και τις εκβολές του Στρυμόνα σημαντικοί στόλοι Τούρκων κουρσάρων πραγματοποιούν συνεχείς εφόδους στα αθωνικά μοναστή-

46. Βλ. R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin*, 3: *Les églises et les monastères*, Paris 1969, σ. 14-15. Του ίδιου, *Constantinople byzantine: Développement urbain et répertoire topographique*, Paris 1964, σ. 439.

47. Ιωσήφ Καλόθετου, *Βίος Αθανασίου Α'*, έκδ. Δ. Τσάμη, κεφ. 34, σ. 500.1542-1545.

48. J. Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, St. Vladimir's Seminary Press, New York 1964, σ. 34. Ν. Oikonomides, *Actes de Dionysiou*, Paris 1968, σ. 8.

49. *Βίος οσίου Γερμανού Μαρούλη*, έκδ. Τσάμη, κεφ. 35, σ. 142.56-143.60.

50. *Λόγος εις άγιον Γρηγόριον Παλαμάν*, έκδ. Τσάμη, σ. 452.2-15 και σημ. 95.

51. βλ. *Βίος Γρηγορίου του Σιναΐτου*, σ. 33.18-32 και σ. 34.1-10. *Βίος αγίου Ισιδώρου*, σ. 354.2-10 και σημ. 110.

ρια αιχμαλωτίζοντας συνεχώς μοναχούς.⁵² Κατά τη διάρκεια μιας μικρότερης επιδρομής το 1335, ο άγιος Αθανάσιος ο Μετεωρίτης (ca. 1302-ca. 1380) μαζί με το γέροντά του εγκατέλειψε τη σκήτη του στη Μηλέα κοντά στη μονή Χιλιανδαρίου σε αναζήτηση ασφαλέστερου μοναστικού καταφυγίου,⁵³ το οποίο τελικά βρήκε στους θεσσαλικούς βράχους των Σταγών, όπου και ίδρυσε στα 1350 τη μονή Μεταμορφώσεως Μετεώρων. Τότε πιθανόν και ο άγιος Γρηγόριος Σιναΐτης που είχε επιστρέψει στον Άθω, αναγκάστηκε να αναζητήσει ασφάλεια στην οχυρωμένη μονή Μεγίστης Λαύρας,⁵⁴ πριν εγκαταλείψει οριστικά τον Άθω για την περιοχή των Παροριών στη νοτιοανατολική Βουλγαρία.⁵⁵ Όσο για τους μοναχούς που επέλεξαν να παραμείνουν στον Άθω, η καθημερινότητά τους και οι τυχόν μετακινήσεις τους από το ένα μοναστήρι στο άλλο ή από τη μία σκήτη στην άλλη εκτυλίσσονται κάτω από το φάσμα μιας επικείμενης πειρατικής επιδρομής.⁵⁶

Σε ένα αθωνικό έγγραφο του 1345 διεκτραγωδούνται εκ νέου τα δεινά που υπέστησαν οι μοναχοί του Αγίου Όρους από τους πειρατές, με έμφαση σ' αυτούς που ζούσαν σε σκήτες.⁵⁷ Στα 1348 με το θάνατο του Ουμούρ, εμίρη του Αϊδινίου, αρχίζει η παρακμή των παραλιακών εμιράτων της Μικράς Ασίας και παρατηρείται σχετική ανάπαυλα για τους μοναχούς του Αγίου Όρους από τις πειρατικές επιδρομές, που θα διαρκέσει μέχρι την εμφάνιση των Οθωμανών πειρατών στο προσκήνιο.⁵⁸

Σύμφωνα με μία αθωνική παράδοση, ο Οθωμανός σουλτάνος Ορχάν (1326-1362) πρόσφερε γενναϊόδωρα την προστασία του στο Άγιο Όρος.⁵⁹ Ωστόσο, η δεύτερη μεγάλη κλίμακας επίθεση κατά του Αγίου Όρους το 14ο αιώνα πραγ-

52. Oikonomides, *Actes de Dionysiou*, σ. 8.

53. *Βίος οσίου Αθανασίου του Μετεωρίτη*, κεφ. 14-15, σ. 136-137.

54. *Βίος Γρηγορίου του Σιναΐτου*, σ. 38.25-28.

55. Για τα Παρόρια, την ορεινή περιοχή ανάμεσα στην Αδριανούπολη και Σωζόπολη και σύνορο Βυζαντίου και Βουλγαρίας το 14ο αιώνα, βλ. P. Soustal, *Thrakien (Thrake, Rodope und Haimimontos). Mit einer Abbildung im Text und zwei Karten (TIB 6)*, Βιέννη 1991, σ. 388. Ν. Βέης, «Ein Buchgeschenk an das Madonna-Katakekryomeni-Kloster», *BNJ* 15. 1-3 (1939), σ. 187-195. Γ. Χαριζάνης, *Ο μοναχισμός στη Θράκη κατά τους Βυζαντινούς αιώνες*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 171-179.

56. *Βίος Μαξίμου Κανσοκαλύβη*, σ. 48.23-24.

57. Αρχιμανδρίτου Χριστοφόρου Κτενά, «Έγγραφο, δι' ου παρεχωρήθη υπό της "Μεγάλης Μέσης" εις την μονήν του Δοχειαρίου το μονύδριον του Καλλιγράφου. Ιούλιος του έτους 1345», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 6 (1929), σ. 269-273.

58. Oikonomides, *Actes de Dionysiou*, σ. 9.

59. Elizabeth A. Zachariadou, «A Safe and Holy Mountain: Early Ottoman Athos», στο: A. Bryer – Mary Cunningham (eds.), *Mount Athos and Byzantine Monasticism. Papers from the Twenty-eighth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1994*, Ashgate, Variorum, Aldershot 1994, σ. 127.

ματοποιήθηκε από τους Οθωμανούς αμέσως μετά το 1371⁶⁰ και τη νίκη τους στον Έβρο, που αποτελεί ορόσημο στην ιστορία των Βαλκανίων. Σύμφωνα με το Βίο του αγίου Νίφωνα (ca. 1315-ca. 1411), ο θάνατος του «χριστιανικωτάτου» Σέρβου δεσπότη των Σερρών Ιωάννη Uglješa (1365-1371) στη μάχη αυτή, ο οποίος αποτελούσε στήριγμα για τους Αθωνίτες μοναχούς, επέτρεψε στους Οθωμανούς να συγκεντρώσουν μεγάλο στόλο και με τα όπλα των νικημένων Σέρβων και τις πολιορκητικές τους μηχανές να κατευθυνθούν κατά των οχυρωμένων μοναστηριών του Αγίου Όρους.⁶¹ Πανικός και σύγχυση κατέλαβε τους Αγιορείτες μοναχούς, με αποτέλεσμα ένα δεύτερο κύμα αναχωρητών να εγκαταλείψει τον Άθω, ανάμεσά τους και ο όσιος Ρωμύλος (ca. 1320-ca. 1382), ο οποίος κατέφυγε στην Αυλώνα, στις ακτές της Αδριατικής.⁶² Ακόμη και ο μέγας πριμικήριος Ιωάννης και κτήτορας της μονής Παντοκράτορος⁶³ δεν τόλμησε να υπερασπιστεί το Άγιο Όρος, μέχρι τη στιγμή που τρία μεγάλα και βαριά οπλισμένα βενετικά πλοία ήρθαν σε βοήθειά του και έτσι μπόρεσαν από κοινού να συντρίψουν τις δυνάμεις των Οθωμανών, να κυριεύσουν τα πλοία τους και να αρπάξουν τα όπλα τους.⁶⁴ Το περιστατικό αυτό καταδεικνύει την κατά-

60. Βλ. N. Oikonomides, «Patronage in Palaiologan Mt Athos», στο: A. Bryer – Mary Cunningham (eds.), *Mount Athos and Byzantine Monasticism. Papers from the Twenty-eighth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1994*, Ashgate/Variorum, Aldershot, Hampshire 1998, σ. 99.

61. Βίος οσίου Νίφωνος, σ. 24. 18-25.

62. Βίος Ρωμύλου, σ. 142-143.

63. Για το μεγάλο πριμικήριο Ιωάννη και τον αδελφό του μέγα στρατοπεδάρχη Αλέξιο, των οποίων το οικογενειακό όνομα παραμένει άγνωστο, αλλά δηλώνεται η αριστοκρατική τους καταγωγή, γνωρίζουμε ότι ξεκινώντας από τη Μικρά Ασία γύρω στα 1350 και ακολουθώντας μια αρκετά τυχοδιωκτική ζωή κινήθηκαν προς τις ακτές της ανατολικής Μακεδονίας, όπου και κατάφεραν να καταλάβουν με δικές τους δυνάμεις οχυρές πόλεις που βρίσκονταν υπό τουρκική ή σερβική κατοχή, όπως την Ανακτορόπολη και τη γειτονική Χρυσούπολη μαζί με το νησί Θάσος, δημιουργώντας μία ημιαυτόνομη ηγεμονία, της οποίας ανέλαβαν στη συνέχεια την υπεράσπιση από τις συνεχείς επιδρομές των Τούρκων. Θεωρούνται επίσης κτήτορες της μονής Παντοκράτορος, την οποία άρχισαν να οικοδομούν εκ βάθρων λίγο μετά το 1357 και ολοκλήρωσαν το 1362-1363. Ο Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος με χρυσόβουλλο του 1357 τους παραχωρεί τις πόλεις που ήδη είχαν καταλάβει, και τους παραχωρεί αυτοκρατορικούς τίτλους, όπως αυτόν του μεγάλου πριμικήριου, με τον οποίο δηλώνεται ο Ιωάννης στην αγιολογική πηγή. Βλ. σχετικά P. Lemerle, *Philippe et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine*, Paris 1945, σ. 206-213. Oikonomides, «Patronage in Palaiologan Mt Athos», σ. 103-109 και G. Ostrogorsky, «The Aristocracy in Byzantium», *Dumbarton Oaks Papers* 25 (1971), σ. 26.

64. Βίος οσίου Νίφωνος, σ. 25. 13-19. Για τη συμμαχία Βυζαντινών και Βενετών κατά των πειρατικών επιδρομών των Τούρκων στο Αιγαίο, η οποία συνήφθη το 1333, βλ. Σπ. Θεοτόκης, «Η πρώτη συμμαχία των κυριάρχων κρατών του Αιγαίου κατά της καθόδου των Τούρκων αρχομένου του ΙΔ΄ αιώνας», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 7 (1930), σ. 283-298.

φωρη αδυναμία του βυζαντινού κράτους να προασπιστεί το σπουδαιότερο κέντρο μοναστικής πολιτείας που του είχε απομείνει, με αποτέλεσμα την υπεράσπισή του να επωμίζονται ξένες δυνάμεις από κοινού με ένα φαινομενικά ανώτερο βυζαντινό αξιωματούχο, ο οποίος στην πραγματικότητα ασκούσε την εξουσία σε περιοχή της ανατολικής Μακεδονίας ως ημιαυτόνομος ηγεμόνας και έφερε τιμητικά μόνο τον τίτλο του μεγάλου πριμικηρίου.

Βασικό κίνητρο για την άσκηση της πειρατείας από τους Τούρκους ήταν η λεηλασία που αποτελούσε το κύριο μέσο επιβίωσής τους, καθώς η κυριαρχία τους απλωνόταν σε ερημωμένες περιοχές που δεν προσφέρονταν για τη συντήρησή τους. Παράλληλα, αυτό που οι Βυζαντινοί αποκαλούσαν πειρατεία οι Τούρκοι το ονόμαζαν Ιερό πόλεμο, αιτιολογώντας τη λεηλασία της ιδιοκτησίας των «απίστων» και την αιχμαλωσία τους ως δίκαιες τιμωρίες για τη μη αποδοχή από μέρος τους του Ισλάμ. Τα λάφυρα μοιράζονταν σύμφωνα με τις επιταγές του Κορανίου και έτσι φτωχοί μουσουλμάνοι πλούτιζαν αποκτώντας τα υπάρχοντα των «απίστων».⁶⁵ Οι χριστιανοί αιχμάλωτοι μετατρέπονταν σε εμπορεύσιμο αγαθό και διοχετεύονταν στην αγορά ως σκλάβοι, ενώ επιφανείς προσωπικότητες γίνονταν στόχος, αιχμαλωτιζόνταν και μπορούσαν να εξαγοραστούν μόνο με την καταβολή πολύ υψηλών λύτρων. Η άνθηση του δουλεμπορίου προβάλλει ως άμεση συνέπεια των ληστρικών επιδρομών των Τούρκων και οι απαρχές του εντοπίζονται ήδη στις αρχές του 14ου αιώνα στο χώρο του Αιγαίου και συγκεκριμένα στις πόλεις-λιμάνια της Μικράς Ασίας, που αποτελούν κέντρα διακίνησης Ελλήνων ορθόδοξων σκλάβων προς την Κρήτη και από εκεί στη δυτική Ευρώπη.⁶⁶ Από το Βίο του οσίου Διονυσίου του Αθωνίτη (1316-1388), ιδρυτή της μονής Διονυσίου στο Άγιο Όρος, πληροφορούμαστε ότι στα 1348 ο ηγούμενος της μονής Φιλοθέου Θεοδόσιος, κατά τη διάρκεια βραδινού φαρέματος για τις ανάγκες της μονής, αρπάχθηκε μαζί με ορισμένους ακόμη μοναχούς από Τούρκους πειρατές και πουλήθηκε στην Προύσα ως σκλάβος, αλλά απελευθερώθηκε αργότερα με την καταβολή λύτρων από ευσεβείς χριστιανούς.⁶⁷ Όμοια και ο Γρηγόριος Παλαμάς κατά τη μετάβασή του το Μάρτιο του 1354 από τη Θεσσαλονίκη στην Κωνσταντινούπολη με στόχο να συνδιαλλάξει τον Ιωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνό με τον Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγο αιχμαλωτίστηκε από Τούρκους πειρατές⁶⁸ μαζί με τη συνοδεία του έξω από την Καλλι-

65. Zachariadou, «Holy War in the Aegean», σ. 220.

66. Zachariadou, *Trade and Crusade*, σ. 160-161. Της ίδιας, «Holy War in the Aegean», σ. 218.

67. *Βίος του οσίου Διονυσίου του Αθωνίτου*, σ. 58.481-498.

68. *Λόγος εις άγιον Γρηγόριον Παλαμάν*, σ. 535.10-19. Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, σ. 103-104. G.G. Arnakis, «Gregory Palamas Among the Turks and Documents of His Captivity as

πολη και πέρασε αρκετό χρόνο στη Μικρά Ασία (Μάρτιος 1354-Ιούλιος 1355) ως αιχμάλωτος, πριν αφεθεί ελεύθερος ύστερα από την καταβολή ιδιαίτερα υψηλών λύτρων.

Όταν στο διάστημα 1356-1362 ο όσιος Διονύσιος ανέλαβε την ανέγερση της μονής Διονυσίου στη νοτιοδυτική πλευρά της χερσονήσου του Αγίου Όρους, πρώτη του μέριμνα υπήρξε η κατασκευή μεγάλου πύργου που θα προστάτευε τη μονή από τις πειρατικές επιθέσεις.⁶⁹ Στα 1374 επωφελούμενος της θέσης τού αδελφού του, που ήταν μητροπολίτης Τραπεζούντας, ταξίδεψε από το Άγιο Όρος στην Τραπεζούντα και εξασφάλισε την οικονομική υποστήριξη του αυτοκράτορά της Αλεξίου Γ΄ Κομνηνού για την ανοικοδόμηση της μονής. Κατά την επιστροφή του στο Άγιο Όρος το πλοίο του συνάντησε πειρατικά πλοία στον Ελλήσποντο, από τα οποία προσπάθησε να διαφύγει τρεπόμενο σε φυγή προς την πλησιέστερη στεριά. Ωστόσο, οι πειρατές πρόλαβαν το πλοίο και άρχισαν να του επιτίθενται με βέλη. Σύμφωνα με το *Βίο*, όλοι διασώθηκαν θαυματουργικά χάρη στην επίκληση του οσίου Διονυσίου προς τον Ιωάννη τον Πρόδρομο.⁷⁰ Στα 1378, στη διάρκεια της απουσίας του οσίου Διονυσίου στην Τραπεζούντα, λαμβάνει χώρα μία νέα πειρατική επιδρομή στη νεοσύστατη μονή Διονυσίου. Όλοι οι μοναχοί αιχμαλωτίζονται και η μονή απογυμνώνεται από τα υπάρχοντά της. Ο όσιος Διονύσιος κατά την επιστροφή του βρίσκει τη μονή ερημωμένη και φεύγει στη Μικρά Ασία σε αναζήτηση των μοναχών, τους οποίους βρίσκει και εξαγοράζει χρησιμοποιώντας ολόκληρο το ποσό που είχε λάβει από τον αυτοκράτορα της Τραπεζούντας για τις ανάγκες της μονής.⁷¹

Η συχνότητα των επιθέσεων των Τούρκων πειρατών που λυμαίνονταν τη χερσόνησο του Άθω, και η συνεχής αιχμαλωσία μοναχών δημιουργούσε οξύτατο πρόβλημα και συνεχή μέριμνα από τους υπόλοιπους μοναχούς για την απελευθέρωσή τους. Στο *Βίο* του αγίου Νίφωνα αναφέρεται περιστατικό συγκέντρωσης χρημάτων μεταξύ των μοναχών για την καταβολή του ποσού των λύτρων.⁷²

Historical Sources», *Speculum* 26 (1951), σ. 104-108. Για τη διεξοδική πραγμάτευση του θέματος και εκτενέστερη βιβλιογραφία, βλ. D. Sahas, «Gregory Palamas (1296-1360) on Islam», *The Muslim World* 73 (1983), σ. 1-21. Του ίδιου, «Captivity and Dialogue: Gregory Palamas (1296-1360) and the Muslims», *The Greek Orthodox Theological Review* 25 (1980), σ. 409-436.

69. *Βίος του οσίου Διονυσίου του Αθωνίτου*, σ. 57.460-63. Για την ίδρυση της μονής, βλ. *Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. A. Kazhdan et alii, New York 1991, vol. I, σ. 630-631. Oikonomides, «Patronage in Palaiologan Mt Athos», σ. 101.

70. *Βίος του οσίου Διονυσίου του Αθωνίτου*, σ. 62.625-653.

71. *Ο.π.*, σ. 64.698-725 και σ. 65.726-728.

72. *Βίος του οσίου Νίφωνος*, σ. 26.15-19.

Από τα τέλη του 14ου αιώνα επικρατεί συμβιβασμός με την ιδέα της ύπαρξης πειρατών, οι οποίοι αντιμετωπίζονται ως αναπόφευκτο κακό στο νευραλγικό χώρο του Αιγαίου και της ανατολικής Μεσογείου, όπου η βυζαντινή θαλασσοκρατία είχε προ πολλού εκπνεύσει. Το Άγιο Όρος που τόσο είχε πληγεί από τις τουρκικές πειρατικές επιδρομές, είχε περάσει από το 1423 στην εξουσία των Οθωμανών.⁷³ Στο εξής, παρά την οθωμανική επικυριαρχία, βρήκε πρόσφορες συνθήκες για να ακμάσει οικονομικά, χάρη σε συνεχείς δωρεές, και να αναδειχθεί περαιτέρω σε πνευματικό και πολιτιστικό κέντρο.⁷⁴ Όσο για το γενικότερο φαινόμενο της πειρατείας, από το 15ο αιώνα είχε γίνει πια τρόπος ζωής στην ανατολική Μεσόγειο, αλληλένδετος και συμπληρωματικός με το συμβατικό εμπόριο.⁷⁵

73. Zachariadou, «A Safe and Holy Mountain», σ. 129.

74. Zachariadou, «Mount Athos and the Ottomans», σ. 156.

75. Ahrweiler, «Course et piraterie», σ. 22.